

BATI COĞRAFYASI GELENEĞİ ÜZERİNE ¹

Nuri YAVAN

Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi

Nuri Yavan, Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden, Yüksek Lisans ve Doktora derecesini de aynı üniversitesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalından aldı. 2002 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlayan Yavan, halen bu bölümdeki görevine devam etmektedir. Yavan, 2003-2004 yılında Güney Kore devlet araştırma bursunu kazanarak 1 yıl süreyle Seoul National Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Yavan, 2005'de Uluslararası Yatırımcılar Derneği "YASED Akademik İnceleme Yarışması Birincilik Ödülünü", 2006'da "İktisadi Araştırmalar Vakfı Ünal Aysal Ödülünü" ve 2010'da da "Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması Birincilik Ödülünü" aldı. Yavan'ın, ekonomik coğrafya, bölgesel kalkınma, kent ekonomisi, yabancı yatırım, teşvikler ve coğrafyanın tarihi ve felsefesi üzerine ulusal ve uluslararası kitapları, makaleleri ve çeşitli araştırmaları bulunmaktadır. Yavan, ulusal ölçekte çeşitli kurumlara ve projelere danışmanlık yapmış, 10. Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında görev almıştır. Yavan, Uluslararası Coğrafya Birliği (IGU) Ekonomik Coğrafya Komisyonu'nun yönetim kurulu üyesi, Coğrafyacılar Derneği'nin kurucusu ve başkan yardımcısıdır.

Dünya'yı bilme ve anlama çabası olarak coğrafi düşüncenin geçmişi ve günümüzdeki durumu nasıl ele alınabilir? Batı coğrafya geleneği ilk örneklerinden günümüze kaç döneme ayrılmaktadır? Bu dönemlerin temel karakteristiği nedir?

Her ne kadar coğrafya, ilk çağlardan günümüze dek uzanan çok uzun bir tarihe sahip olsa da, David Livingstone'ın da çok güzel ifade ettiği gibi, bir bilim olarak coğrafya, farklı zamanlarda, farklı yerlerde, farklı kişilere, farklı şeyler olarak anlaşılmıştır. Yani coğrafyanın odağında her zaman insan, mekan, yer, bölge, çevre ve toplum olmakla birlikte, zaman içinde bu odaklar farklı şekillerde ele alınmış, algılanmış ve yorumlanmıştır. Buna göre, akademik bir disiplin olarak coğrafyanın ortaya çıkması, kurumsallaşması ve farklı yaklaşımlar ile dönüşmesi, farklı evrelerden geçmesi ile mümkün olmuştur. Çünkü bilimsel bilgi ve onu üretme biçimi dinamiktir; zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre yeni form ve modeller alır. Dolayısıyla her dönemin toplumsal ve siyasal bağlamına göre bilimsel bilgi değişiklik gösterir; bu da farklı yaklaşımlar ve ele alış tarzları ortaya çıkarır. Bir bilgi ve bilim alanı olarak coğrafya bilimi de bundan bağımsız değildir. Batı toplumunda ortaya çıkan her yeni toplumsal bağlam, sorunların ele alış biçiminde yenilik gerektirmiş, bu da coğrafi düşüncenin sürekli olarak kendini yenilemesini ve dinamik olmasını sağlamıştır. Coğrafya da değişen bu toplumsal bağlama, değişik zamanlarda, değişik biçim, teknik ve kavramlarla cevap vermiştir. Yani coğrafya, içinden çıktığı Batı toplumunun ihtiyaçlarına göre, zaman içinde konularını, ilgi alanlarını, çalışma yöntem ve yaklaşımlarını çeşitlendirmiş ve değiştirmiştir. Bu nedenle, coğrafyanın gelişim tarihine bakıldığında, farklı dönemselliklerden bahsetmek, farklı dönemler ayırt etmek pekâlâ mümkündür. Ancak burada yeri gelmişken bir hususu özellikle vurgulamak isterim. Hangi dönemleme yapılırsa yapılsın, mükemmeli yakalamak mümkün değildir. Zira "dönemleme", doğası gereği ister istemez özne bir bakışı açısını barındırır. Dolayısıyla bir disiplinin düşünsel tarihi yazılırken, hangi bilimsel gelişmelerin bu alan içinde düşünülmesi gerektiğini saptamada önemli zorluklar vardır. Kişisel önyargılar, yorum farklılıkları ve tercihler nedeniyle atlanılan zamanlar olduğu gibi, tamamen farklı bir dönemlerdirme yapmak da mümkündür. Tüm bu zorluklara rağmen, çok eski bir bilim geleneğine sahip olan Batı coğrafyası, başlangıcından günümüze temel olarak 4 döneme ayrılabilir: Bunlar Antik Coğrafya Dönemi (~MÖ 600 - MS 200~), Klasik Coğrafya (Erken Modern) Dönemi (1650 - 1859), Modern Coğrafya Dönemi (1874 - 1948) ve Çağdaş Coğrafya Dönemi (1953 - günümüz). Kuşkusuz bu dönemle çabası için "Prehistorik Dönem" veya "Ortaçağ Dönemi" gibi diğer eklemeler veya "Postmodern Dönem" gibi başka ayrımlar yapılabilir. Ancak yukarıda da belirttiğim gibi ben coğrafyanın tarihi ve felsefi gelişimi açısından çok önemli ve ayırt edici olan 4 dönemin olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle de bunlar üzerine odaklanıp, diğer dönemleri önemsizliği nedeniyle gözardı ediyorum.

¹ Kitap Bölümünün Orijinal Künyesi:

Yavan, N. (2014) "Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine", İçinde E. Bekaroğlu ve A.R. Özdemir (Eds) *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler*, 17-51, İdil Yayıncılık, İstanbul.

Her bir dönemin temel karakteristiği hakkındaki sorunuza gelince, öncelikle şunu belirteyim: Batı coğrafyası için yapılan bu dört ana dönem, disiplinin gelişiminde ortaya çıkan bazısı teorik ve metodolojik, bazısı kurumsal ve tarihsel, bazısı da toplumsal ve ideolojik bir boyuta sahip olan çeşitli eğilimleri içinde barındıran bir ayrıma dayanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu 4 dönem ve temel karakteristikleri şunlardır:

Antik coğrafya, yaklaşık olarak M.Ö. 600'lü yıllarda eski Yunan dünyasında başlayıp, M.S. 200'lü yıllarda Roma döneminde sona eren yaklaşık sekiz asırlık bir zaman dilimini kapsar. Bu periyotta coğrafi düşünce Herodot, Platon, Aristoteles, Eratosthenes, Strabon ve Ptolome (Batlamyus) gibi döneminin en önde gelen ve bir çoğu halen günümüzde de çok önemli olan düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Bu kişiler coğrafi teorinin gelişimine özellikle matematiksel nitelikte büyük katkı sağlamışlardır. Antik dönemde coğrafya, çoğunlukla amatörler ve başka bilim alanında eğitim görmüş kişiler, özellikle de felsefeciler ve tarihçiler tarafından pratik edilen bir entelektüel ilgi alanı olmuştur. Bu dönemde coğrafya genellikle bilinen dünyanın haritasının yapımı, bu dünyadaki yerlerin ve bölgelerin tarihiyle birlikte ayrıntılı şekilde tasvir edilmesi, evrenin oluşumuyla insan ve doğanın kaynağını anlama ile ilişkili bir bilim dalı olarak bilinir. Bir başka ifade ile İlk Çağ'ın coğrafyasında bir yandan yeryüzünün tasviri ve matematiksel ölçümü yapılırken, öbür yandan da insanın yeryüzünde varoluşunun nedenleri felsefi, mitolojik veya teolojik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar bazı coğrafyacılar modern coğrafyanın orijininin Avrupalıların karanlık dönem olarak niteledikleri, coğrafi düşüncenin durakladığı, hatta gerilediği Ortaçağ'ın bitimiyle (yaklaşık 1500'lü yıllarda) başlayan Rönesans'a ve coğrafi keşiflere kadar geri götürülebileceğini söylese de, çoğu coğrafyacının ve benim de genel kabulüm Klasik Coğrafya Dönemi'nin esas olarak 1650'lerde Varenius ile başlayıp, 1859'da Humboldt ve Ritter'in ölümü ile sona erdiği yönündedir. Erken Modern Dönem olarak da ifade edebileceğimiz Klasik dönem yaklaşık üç asırlık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Klasik dönemde coğrafya bilimine ve coğrafi düşüncenin gelişimine en büyük katkı, hepsi Alman olan Varenius, Kant, Humboldt ve Ritter'den gelmiştir. Klasik coğrafya döneminin coğrafya anlayışına damgasını vuran şey Dünya'yı haritalamak, bilinmeyen toprakları (*terra incognita*) bilinen yaparak haritadaki boşlukları doldurmaktır. Bu bağlamda klasik coğrafya döneminin başlangıcında egemen olan ticaret ve sömürgecilik amaçlı denizciliğe dayalı "keşif" düşüncesi, daha sonra yerini "bilimsel araştırma ve keşif"e bırakmıştır. Bu keşifler sayesinde coğrafi bilgi birikiminin artması, özellikle haritacılık yapımının çok gelişmesi ve yeni detaylı haritaların yapılmasının etkisiyle, büyük Avrupa üniversitelerindeki ilk coğrafya dersleri bu dönemde verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, klasik dönemde coğrafyanın gelişiminin büyük ölçüde kartoğrafyadaki ilerlemelerle paralel gittiğini görülmektedir. Yine klasik dönemde, 17. yüzyılda modern bilimsel düşüncenin ortaya çıkması sonucu evren, dünya, zaman ve mekan konusunda ciddi tartışmalar yaşanmış ve modern mekan anlayışı (mutlak ve görelî mekan) coğrafi düşünce içinde bu dönemde ortaya çıkmıştır. Son olarak, klasik dönemde coğrafya, halen ve büyük ölçüde amatörler ve coğrafyaya ilgi duyan diğer bilim alanlarında çalışan kişiler tarafından yapılmakla birlikte, aynı zamanda bu dönemde ilk kez kendisini bizzat coğrafyacı olarak da adlandıran profesyoneller tarafından da pratik edilmeye başlanmıştır.

Modern Coğrafya, 1874 yılında Almanya'da üniversitelerde ilk coğrafya bölümlerinin açılması ile başlayıp, II. Dünya Savaşı'nın bitimini takiben 1948 yılında Harvard Üniversitesi'ndeki coğrafya bölümünün kapatılmasıyla, yani 1950'lerde son bulur. Yaklaşık üç çeyrek asır süren modern dönemde coğrafya, bir üniversite disiplini haline gelerek dönemin önde gelen ülkelerinde teşkilatlanmaya başlamış ve böylece ilk önce Almanya'da, kısa bir süre sonra da Fransız, İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde kurumsallaşmıştır. Disiplinin üniversitelerde kurumsallaşmasıyla coğrafya artık profesyonel coğrafyacılar tarafından pratik edilen bir bilim haline dönüşmüştür. Günümüzde tüm dünyada tatbik edilen coğrafya anlayışı ve pratiğinin çok büyük bir bölümü bu dönemde geliştirilmiştir. İlk akademik coğrafya dernekleri, ilk akademik coğrafya dergileri ve ilk bilimsel coğrafya kongreleri bu dönemde faaliyete başlamış ve kurumsallaşarak 20. yüzyılda gelişimini sürdürmüştür. Modern dönemde coğrafya biliminin gelişimine en büyük katkı, tıpkı klasik dönemde olduğu gibi, esas olarak Alman coğrafyacılarından (Ratzel, Richthofen, Penck, Hettner, Haushofer, Passarge, Schlüter ve Troll) gelmiştir. Bu nedenle Almanlar modern coğrafyanın kurucusu olarak bilinirler. Ayrıca bu dönemde Alman coğrafi düşünce geleneğinden esinlenerek Fransız (de la Blache, Brunhes, De Martonne ve Demangeon), Amerikalı (Davis, Smith, Semple, Huntington, Barrows, Sauer, Hartshorne) ve İngiliz (Mackinder, Herbertson, Taylor, Geddes) coğrafyacılar da önemli katkı yapmışlardır. Modern coğrafyaya ana akımın tamamen dışında kalarak ayırt edici katkı yapan, zamanına göre oldukça sıra dışı coğrafi düşüncelere sahip olan anarşist coğrafyacılar ise Reclus ve Kropotkin'dir. Coğrafyanın modern dönemi, oldukça köklü bir geleneğe sahip olan coğrafyanın güçlü bir karakter kazanmasını sağlayan bir periyottur. Bu dönemde coğrafya disiplininde altı temel eğilimin var olduğu ayırt edilmektedir: Bunlar (1) ansiklopedik bilgi toplama, (2) eğitimde kurumsallaşma, (3) kolonyal

genişleme, (4) genelleştirme çabası, (5) politik eğilim ve (6) uzmanlaşmadır. Modern coğrafya bu dönemde “çevresel determinizm”, “olasılıkçılık” ve “bölgeselcilik” ile “Peyzaj okulu yaklaşımı” şeklinde karakterize olan, genel olarak Kıta Avrupası’ndaki Alman ve Fransız okullarının hakimiyeti altında Yeni-Kantçı bir çizgide gelişen bir bilim halindedir.

Çağdaş coğrafya, Amerikalı coğrafyacı Schaefer’in 1953 yılında yazdığı idiografik bölgesel coğrafya anlayışının terkedilerek coğrafyanın nomotetik “gerçek” bir bilim haline gelmesi yönünde yaptığı çağrı ile başlayan pozitivist kantitatif coğrafya dönemi ile başlayıp günümüze dek olan dönem kapsar. 60 yıllık bir geçmişe sahip olan çağdaş coğrafyayı modern coğrafyadan ayıran en önemli özellik, disiplinin 1950’lerden itibaren gelişiminde kendisini gösteren gelenek ve yaklaşımların, eşit olmayan derecelerde olsa da, halen kullanılıyor olmasıdır. Bu bakımdan, modern coğrafya dönemindeki gelenek ve yaklaşımlar ya terk edilmiş ya da çağdaş versiyonlarına dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan kantitatif devrimle kabuk değiştirmeye başlayan ve çağdaş dönemine giren coğrafya, 1950-60’larda pozitivist, 1970’lerden itibaren ise post-pozitivist yaklaşımların (Hümanist, Marksist, Feminist, Postmodernist, Postyapısalcı) etkisi altında kalmıştır. Modern dönemdeki tersine, çoğunlukla Anglo-Amerikan okullarından doğan bu yaklaşımlar disiplinin beşeri coğrafya özelinde çok paradigmatlı bir sosyal bilim kimliği, fiziki coğrafya özelinde ise analitik bir doğa bilimi kimliği kazanmasına neden olmuştur. Çağdaş dönemde coğrafya biliminin gelişimine en büyük katkı, hiç kuşkusuz Amerikan ve İngiliz coğrafyacılarından (Hagerstrand, Christaller, Bunge, Haggett, Harvey, Cox, Relph, Tuan, Massey, Cosgrove, Dicken, Soja, Scott, Storper, Gregory, Barnes, Taylor ve Thrift) gelmiştir. Bu bakımdan, modern coğrafyayı domine eden Alman ve Fransız kaynaklı Kıta Avrupası hakimiyeti, çağdaş dönemde yerini Anglo-Amerikan coğrafyasının hakimiyetine bırakmıştır.

Coğrafi düşünce geleneğinin Antik döneme kadar geriye götürülebileceğinden söz ettiniz. Bu bakımdan” coğrafya” diyebileceğimiz çalışmaların ilk örneklerinden bahsedebilir misiniz?

Birçok bilimin tarihi gibi coğrafi düşünce geleneğini de Antik Çağ’a kadar geri götürmek mümkündür. Burada Antik Çağ’dan kastım, M.Ö. 600’ler ile M.S. 200’ler arasında geçen ve özellikle Yunan ve Roma döneminde yaşayıp coğrafi düşüncenin gelişimine katkı yapmış bilim insanlarının yaşadığı çağdır. Ancak, coğrafi düşüncenin ilk örneklerine girmeden önce, bir noktayı vurgulamak istiyorum: Bildiğiniz gibi “coğrafya” adının ilk kez *yerin tasviri* (*geo*: yer, *graphia*: yazma veya çizmeyle tasvir etme, yani yerin tasviri/yazımı/çizimi diyebiliriz) anlamında M.Ö. 300’lerde İskenderiye’de Yunanlı bir bilim insanı olan Eratosthenes tarafından kullanıldığını biliyoruz. Oysa “coğrafi düşünce geleneği” aslında “coğrafya”dan çok daha eskidir. Bu nedenle, coğrafi düşüncenin ne zaman ve nereden başladığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Çünkü coğrafi düşünmeyi basitçe coğrafi bilgi edinme ve onu kullanma olarak tanımlarsak, coğrafi düşüncenin insan var olduğundan beri var olduğunu söyleyebiliriz. Yani, sanırım, ilk insanlar aynı zamanda ilk coğrafyacılarıdır, diyebiliriz. Bu bağlamda yazının keşfinden bile önce, okur-yazar olmayan toplumlarda insanın merakı, araştırma ve keşif duygusuyla oluşturulmuş bir coğrafya öncesi bilgi olarak adlandırılacak mekânsal bilgi mevcuttur. Hatta coğrafi bilginin en önemli temsil ve taşıma aracı olan ilk haritanın MÖ 2300’lerde Babiller tarafından yapıldığı da bilinmektedir. Görüldüğü gibi, prehistorik dönemde bile öyle ya da böyle, ilkel düzeyde de olsa, bir coğrafi düşünme ve coğrafi bilgi üretimi söz konusudur. Amerikan Coğrafyacılar Derneği’nin başkanı olmuş önemli bir coğrafyacı olan J. K. Wright, 1947 yılında yaptığı başkanlık konuşmasında şöyle demiştir: “Tüm insanlar az çok coğrafya yapıyor; yani hepimiz coğrafyacıyız, hepimiz coğrafi bilgiyi oluşturuyoruz”. Bunun anlamı, ilk insanlardan bu yana hepimiz gündelik yaşam pratiklerimizle nerede yaşayacağımız, nerede alışveriş yapacağımız, nereye tatile gideceğimiz, nerede neyi yiyeceğimiz, gece geç saatte nerelerden uzak duracağımız vb. türden coğrafi bilgiyi hem üretiyor hem de kullanıyoruz. Dolayısıyla coğrafya ilk çağdan günümüze kadar ne gündelik yaşam pratiklerinden ne de toplumsal değişimlerden ayrı şekilde düşünülebilir. Yani, coğrafi bilgi öylece kendiliğinden var olmaz; bunu, esasında toplum yaratır. Nitekim gerek Livingstone, gerekse Harvey bunu “coğrafyanın tarihi, toplumsal gelişme ve değişimin tarihidir” şeklinde özetlemektedirler ki, bence bu çok yerinde bir saptamadır. Bu bağlamda, yeri gelmişken Türkiye’de çoğu coğrafyacının sahip olduğu “coğrafya, coğrafyacıların yaptığıdır” anlayışının ne denli sakat bir yaklaşım olduğu, biraz önce belirttiğim nedenlerden ötürü, apaçık ortaya çıkıyor. Gerçekten de coğrafi bilginin oluşumu ve tahayyülü sadece coğrafyacıların pratikleri ile sınırlandırılmaz; bu, hiçbir şekilde onların tekelinde değildir. Yani Harvey’in ünlü sözüyle “coğrafya, coğrafyacılar bırakılmayacak kadar önemlidir”. Bu bağlamda, ben, coğrafi düşüncenin evriminin bağlam bağımlı olduğunu düşünüyorum ve söyleşi boyunca da ortaya koyacağım argümanları, yani coğrafi düşünce geleneğinin yolculuğunu, size mümkün olduğunca bu perspektiften aktarmaya çalışacağım.

Biraz önce coğrafi düşüncenin “coğrafya”dan çok daha eski olduğunu belirtmiştim ve bu argümanımın da nedenini açıklamıştım. Şimdi coğrafya’nın “resmi/asıl” tarihine dönersek, öncelikle Antik dönemde coğrafya diyebileceğimiz çalışmaların ilk örneklerini veren ve böylece coğrafya biliminin gelişiminde etkili olan 5 önemli felsefecinin olduğu görülmektedir. Bunlar, tarihsel sırasıyla Herodot, Platon ve Aristoteles, Eratosthenes, Strabon ve Ptolome’dir. Her ne kadar Antik dönemde coğrafi düşüncenin nüveleri M.Ö. 600-500’lerde Tales, Anaksimandros ve Hekatus ile başladıysa da, ilk kapsamlı örnek, dönemin en önde gelen düşünürlerinden Herodot’a aittir. Herodot (M.Ö. 485-425), tarihin babası olarak bilinmekle birlikte, aynı zamanda coğrafi çalışmanın da ilk örneğini vermiştir. Herodot, seyahat ettiği ve başkalarından duyduğu yerler hakkındaki bilgileri kataloglayarak tasvir etmiştir. Örneğin, Nil Nehri’nin akışını ve kaynağını, Mısır’daki iklim şartlarını ve toprağın verimliliğini açıkladıktan sonra, insanların yaşam biçimlerini, gelenek ve inançlarını, cinsiyet ve gündelik davranış farklılıklarını gözlemleyerek doğanın veya çevrenin insan kültürünü nasıl belirlediğini ortaya koymuştur. Herodot, Yunanlıların Persleri mağlup ederek Yunanistan, Ege kıyıları ve Anadolu’dan atmalarını da coğrafyanın rolüne, yani Perslerin doğal sınırlarına ulaşması ve buradan ötesinin onlar için doğal olmayan sınır ve şartlara sahip olmasına bağlayarak jeopolitik bir açıklama da getirmiştir. Herodot’un coğrafya anlayışı, coğrafyada bir nevi çevresel determinizm düşüncesinin ilk izleri olarak yorumlanabilirken, Herodot’un yöntemi, hiç kuşku yok ki, bölgesel coğrafya yaklaşımının da ilk örneklerindedir.

Eratosthenes (M.Ö. 276-194) ise, coğrafyanın isim babası olmasının yanında, esas olarak dünyanın çevresini hesaplaması, enlem-boylam şeklinde koordinat sistemini geliştirmek suretiyle bilinen dünyanın haritasını güvenilir şekilde yapması bakımından coğrafya bilimi açısından önemlidir. Ancak coğrafi düşüncenin gelişimi açısından Eratosthenes’in asıl önemli katkısı, Herodot’un tam tersine, ölçme işiyle uğraşması ve tüm evren için genel geçer, ortak bir ölçüt geliştirmeye çalışmasıdır ki; bu, evrensel ve matematiksel coğrafya anlayışının ilk nüvesidir, diyebiliriz. Yani, Herodot özel-tekil olan bölgesel coğrafyanın örneğini verirken, Eratosthenes bir nevi genel sistematik pozitif coğrafyanın örneğini vermiştir.

Herodot ve Eratosthenes coğrafya ile ilgilenen ilk bilim insanları olmakla birlikte, genellikle “ilk coğrafyacılara” olarak adlandırılmazlar. Batı dünyasında “gerçek” anlamda ilk coğrafyacının Strabon (M.Ö. 64 – M.S. 23) olduğu kabul edilir. Bu, sanırım 17 ciltlik, adında coğrafya (*Geographika*) kelimesi geçen ilk eserin sahibi olmasından kaynaklandığı gibi, aynı zamanda Strabon’un ilk kez coğrafya biliminin o zamanlardaki durumu hakkında en kapsamlı, tam ve doyurucu bir bakış açısı getirmiş olmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca, gerek Herodot ve Eratosthenes’in, gerekse Platon ve Aristoteles’in ortaya koyduğu çalışmalar “açıkça” coğrafya olarak kabul edilebilecek çalışmalar değildir. Bu nedenle de açıkça coğrafya olarak kabul edilebilecek ilk “resmi” coğrafi çalışması Amasyalı Strabon tarafından meydana getirilmiştir. Gerçekten de, Strabon ilk kez coğrafyanın bir bilim olduğunu ve bu bilimin en az diğer bilimlere kadar araştırmaya değer ve önemli olduğunu açıkça ortaya koyduktan sonra filozofları coğrafyayla ilgilenmeye davet ediyordu. Strabon’un coğrafyası, o zamanın bilinen ve yaşanan dünyası, yani ökümenin ayrıntılı şekilde tasvir edilmesi amacıyla taşıyordu ki, bu anlamda Strabon’un çalışması yerler ve bölgeler hakkında ansiklopedik ayrıntıya sahip bilgilerin sunulduğu tam bir tasviri (bölgesel) coğrafyanın, yani korolojinin (korografya), en tipik örneğidir. Lakin, Strabon’un o zaman için çok değerli olan bu coğrafyası, bugün coğrafyanın nasıl yapılmaması gerektiğinin de en güzel örneğini oluşturmaktadır. Kuşkusuz Strabon’un coğrafyası sadece salt bölgesel tasvirden oluşmuyordu; o, aynı zamanda insan-çevre etkileşiminin önemini vurgulayarak fiziki çevrenin kültürel gelişme ve insan faaliyetleri için bir ön koşul olduğunu belirtiyor, bunun yanında coğrafi bilginin devletin hizmetinde pratik ve faydalı bir unsur olarak kullanılabileceğine işaret ediyordu.

Strabon’un özel tasviri bölgesel coğrafyasının tam tersine, Ptolome (M.S. 90-168) ya da Türk-İslam dünyasındaki adıyla Batlamyus, tıpkı Eratosthenes gibi genel evrensel bir coğrafya inşa etmeye çalışmıştır. Ptolome, 8 ciltlik coğrafya (*Geographia*) adlı eserinde, bir yandan dünyanın boyutlarını, belli yerlerin matematiksel ölçümünü, enlem ve boylam hesaplarını yaparken; diğer taraftan da projeksiyon kullanarak bilimsel olarak bir haritanın nasıl yapılacağına ilişkin mükemmel bir rehberini ortaya koymuştur. Ptolome modern haritacılığın ve kartoğrafyanın öncüsü olduğu gibi, aynı zamanda, 17. yüzyıldaki Kopernik devrimine kadar kabul edilen yer/dünya merkezli evren modelinin de yaratıcısıdır. Ama coğrafya açısından asıl önemlisi, Ptolome’nin coğrafyasının ve dünya haritasının 16. yüzyıla kadar Batı dünyası için temel eser ve yegâne başvuru kılavuzu olarak kalmasıdır.

Şimdi, belki size biraz tuhaf gelecek ama en az biraz önce andığım kişilikler kadar coğrafyacı olan, mekan üzerine düşünmüş ancak coğrafyanın tarihini çalışanlar tarafından son yıllara kadar gözardı edilmiş iki büyük felsefeci Platon ve Aristoteles’in de coğrafi düşünceye katkı yaptığını söyleyeceğim. Çağdaş coğrafya, günümüzde iki temel kavram üzerine yükselmektedir ki, bunlar yer ve mekan’dır. İşte

yeryüzünün en büyük felsefecilerinden olan Platon ve Aristoteles, coğrafya biliminin bu iki temel kavramının ne olduğu, neden var olduğu ve nasıl bir şeye tekabül ettiğini sorgulayarak çağdaş coğrafi düşüncenin temelini oluşturan yer ve mekan kavramlarına ilk kez açıklık getirmişlerdir.

Platon evrenin kaynağını, yaratıcı düşüncesini ve kainatın işleme biçimini açıklamada *koros* kavramını kullanmakta ve bu kavramı bazen “mekan” düşüncesi olarak, çoğu zaman da “yer” veya “lokasyon” kavramına yakın bir anlamda kullanarak bize ilk kez mekanın, yerin ve lokasyonun ne olduğunu ve nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Öte yandan Aristo, *topos* kavramıyla, coğrafyanın temel kavramı olan “yer”in ne olduğunu; nerede, nasıl meydana geldiğini açıklayarak, yerin en güçlü felsefesini ortaya koymuştur.

Bu düşünceler, coğrafya biliminin daha sonraki ve hatta günümüzdeki gelişiminde çok önemli bir temel oluşturmaktadır. Gerçekten de 2000-2500 yıl önce yaptıkları çalışmalarında Herodot, Eratosthenes, Platon ve Aristoteles, Strabon ve Ptolome günümüzde halen tartıştığımız ve coğrafi teorinin yapıtaşlarını oluşturan temel soruları daha o zaman ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak, Antik çağda coğrafya diyebileceğimiz çalışmalarda üç coğrafi geleneği gözlemlemek mümkündür: Korolojik ve topoğrafik (bölgesel) gelenek, Matematiksel ve astronomik (kartografik) gelenek, Kozmolojik ve teolojik (felsefi-mekansal) gelenek.

Son olarak, Yunan ve Roma döneminde ortaya konulan coğrafya, dünyanın sadece saf bir merak ve araştırmayla keşfedilmesi, betimlenmesi ve haritalanmasından ibaret de değildir. Coğrafi bilginin bağlamsallığı; yani dönemin şartları, devlet ve toplumun beklenti ve ihtiyaçlarıyla paralel şekilde üretilmesi ve kullanılması söz konusudur. Dolayısıyla coğrafyanın bu dönemde gelişmesi, Yunan ve Roma imparatorluklarının bilinen, özellikle de bilinmeyen toprakları fethetme, yeni şehirler kurma (özellikle Mezopotamya’da) ve buraların siyasi kontrolünü sağlama gibi görevlerden bağımsız düşünülemez. Böylece coğrafya daha doğarken devlet ve savaşla yakın temasını kuruyordu ki, bu 19. ve 20. yüzyıllarda coğrafyayı eli kanlı bir disiplin yapacaktı.

Klasik dönemde nasıl bir coğrafya geleneği ve pratiği ortaya çıkmıştır? Bu dönemi daha önce belirttiğiniz Antik coğrafya ve Modern coğrafya döneminden hangi bakımlardan ayırt ediyorsunuz?

Bildiğiniz gibi Türkiye’deki tarihçiler Orta Çağ’dan sonraki dönemi, Yeni Çağ olarak adlandırarak bunu 1453-1789 arasını kapsayan bir dönem olarak belirtirler. Oysa Avrupa tarihçileri, Yeni Çağ’ı *Erken Modern Dönem* olarak ifade edip, bu zaman dilimini Orta Çağ’ın bitimiyle (yaklaşık 1500’lü yıllarda) başlatıp, Sanayi Devrimi’nin veya Fransız Devrimi’nin başladığı (yaklaşık 1800’lü yılların başı) Modern Çağ’ın başlamasıyla sonra erdirirler. Bu bağlamda, *Erken Modern Dönem* olarak da ifade edebileceğimiz Klasik coğrafya dönemi, Rönesans sonrasında, yani 17. yüzyıldaki bilimsel devrimler döneminde başlayıp, 18. yüzyıldaki Aydınlanma Çağ’ını içine almakta ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki Sanayi Devrimi’nin ilk dönemiyle sona ermektedir. Her ne kadar bazı coğrafyacılar modern coğrafyanın orijininin Avrupalıların karanlık dönem olarak niteledikleri, coğrafi düşüncenin durakladığı, hatta gerilediği Ortaçağ’ın bitimiyle (yaklaşık 1500’lü yıllarda) başlayan Rönesans’a ve coğrafi keşiflere kadar geri götürülebileceğini söylese de, çoğu coğrafyacının ve benim de genel kabulüm Klasik Coğrafya Dönemi’nin esas olarak 1650’lerde Varenius ile başlayıp, 1859’da Humboldt ve Ritter’in ölümü ile sona erdiği yönündedir.

Bu periyotta her anlamda halen antik dönemin izlerini ve onun yeniden yorumlanmasını görmek mümkündür. Rönesans ve keşifler, modern coğrafya için bir ilham ve çok çeşitli bilgi kaynağı sağlamanın yanında, coğrafi bilginin keşif ve seyahatlerde pratik kullanımını sağlama ve dünyayı emperyal ve kolonyal bir güç olarak inşa etmede önemli bir rol oynamıştır. Rönesans ve coğrafi keşifler döneminde coğrafya açısından en önemli gelişmelerden biri de denizcilik, ticaret ve seyahatler yoluyla uzak bölgelere ilişkin coğrafi bilgi birikiminin artması ve özellikle harita yapımının etkisiyle, büyük Avrupa üniversitelerinde ilk kez coğrafya derslerinin okutulmaya başlanmasıdır. Ancak coğrafya bu dönemde bağımsız ayrı bir disiplin şeklinde değil, matematik ve doğa felsefesi gibi en eski disiplinlerin programları içinde okutulan bir ders durumundadır. Söz konusu dönemde coğrafyanın toplumsal yaşamda pratik edilmesi ve üniversitelerde okutulmasının en önemli nedeni, dünya ve farklı ülkeler, yerler hakkında sunduğu bilginin ve sağladığı doğru haritanın özellikle tüccarlar ve devlet adamları için çok değerli olması; yani bir yandan sömürgecilğe ve dış ticarete, öbür yandan Avrupa’da yeni yeni gelişen ulusal ve emperyal kimliklerin yaratılmasına yardımcı olmasıdır.

1600’lerin başında coğrafya, birçok anlamı olan, terimi kullananlarda farklı imajlar uyandıran bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda 17. yüzyılın başlarında 3 farklı coğrafya geleneğinden bahsetmek mümkündür: Birincisi, belirli bölgelerin, uzak yerlerin, kıyıların ve limanların tasvirini içeren korografya; yani, topoğrafik ya da bölgesel gelenek. İkincisi, evrenin genel özelliklerini açıklayan, yeryüzü ve gökyüzünü

bir bütün olarak tasvir eden kozmografya; yani, kozmolojik gelenek. Üçüncüsü, keşif yolculuklarının yapılabileceği ayrıntılı temelleri sağlayan ve yeni ülkelerin keşfedilmesine aracılık eden haritacılık geleneği; yani, kartografya. 17. yüzyılın başına gelindiğinde coğrafya bu üç gelenekle hem keşfedilen fiziksel dünyanın betimini yapan hem de matematik ve astronomiyle çok yakın ilişki kurarak onlardan yardım alan bir bilime dönüşmüştür. Bu gelişmeler coğrafyanın ayrı bir bilim ve araştırma alanı olarak kabul edilmesine yardımcı olmakla birlikte, 1600'lerin başında coğrafya halen konusu açık, alanı tanımlı, sınırları belirli bir disiplin değildir. Unwin'in deyişiyle coğrafya, "yeryüzü veya Dünya hakkında yazan herkesin kendisinin coğrafyacı olduğunu iddia edebildiği" bir durumdur.

17. yüzyıldaki Bilimsel Devrimler Dönemi ile 18. yüzyıldaki Aydınlanma Çağı'nda ortaya çıkan modern bilimsel düşünce evren, Dünya, zaman ve mekan konularında büyük bir değişim yaratmış; böylece coğrafya ve mekan üzerine olan araştırmalarda ciddi bir ilgi artışı olmuştur. Nitekim, bu dönemde gerek Newton, gerekse de Kant, coğrafyayı doğa felsefesi ve matematiğin bir dalı olarak görmüşler ve coğrafyayı evrenin (kozmos) anlaşılması, dünyanın ve insanın bilgisi ile varoluşu hakkında pratik ve ahlaki bilgi vermesi bakımından çok önemli gördüklerinden öğrencilerine uzun yıllar zorunlu bir ders olarak okutmuşlardır.

Klasik dönemde coğrafya anlayışına damgasını vuran şey, Dünya'yı haritalamak, bilinmeyen toprakları (*terra incognita*) bilinen yaparak haritadaki boşlukları doldurmaktır. Bu bağlamda söz konusu dönemde coğrafyanın gelişimi büyük ölçüde kartoğrafyanın gelişimiyle paralel gitmiştir. Bu dönemde denizcilerin coğrafi keşifleri ve deniz aşırı bilimsel seyahatler sayesinde birçok büyük ölçekli, ayrıntılı yeni haritalar ve atlaslar yapılmış; haritacılık âdeta bir sanat şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim bu dönemde Merkator ünlü harita projeksiyonunu geliştirerek 1569 yılında dünyayı düz yüzeye aktarmış ve böylece bugüne kadar kullanılan yeni bir dünya haritası ve projeksiyon sistemi üretmiştir.

15-16. yüzyıllarda Rönesans ile başlayan Dünya'nın keşfedilmesi süreci, 17 ve 18. yüzyıllarda da sürdürülmüştür. Ancak coğrafi düşünce yerini, klasik coğrafya döneminin başlangıcında egemen olan sömürgecilik amaçlı denizcilığe dayalı "keşif" düşüncesinden, dönemin sonundaki "bilimsel araştırma ve keşif" anlayışına bırakmıştır. Ancak adında bilimsel keşif ve araştırma olsa da, bu keşifler sadece bilimsel merakla yapılmıyordu; aynı zamanda emperyal amaçlar da taşıyordu. Gerçekten de, erken modern dönemde coğrafya bilimi esasında organize, bilimsel bir amacı olan bir alan değil; denizciliğin bir yan ürünü olarak gelişen, tamamen pratik denizcilik amaçlı ve kartografik bir faaliyetten ibaret iken, 18. yüzyılda yeni haritacılığın gelişmesiyle, planlı, amaçlı, bilimsel bir keşif bilimine dönüşmüştür.

Klasik dönemde coğrafya bilimine ve coğrafi düşüncenin gelişimine en büyük katkı, hepsi Alman olan Varenius, Kant, Humboldt ve Ritter'den gelmiştir. Varenius'un (1622-1650) 1650 yılında yazdığı *Genel Coğrafya* kitabı, çoğu coğrafyacı tarafından modern coğrafyanın kuruluşunun başlangıç eseri olarak kabul edilir. Gerçekten de Varenius'un bu eseri coğrafya tarihi açısından bir kilometre taşıdır. Zira Varenius'un bu çalışması coğrafyanın sınırlarını çizerek, coğrafya biliminin astronomik olaylarla ilgilenen, söylencelere dayanan ve efsaneler üreten bir disiplin olmaktan çıkmasını sağlayarak, coğrafyanın ayrı bir bilim dalı ve araştırma alanı olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Yani bir anlamda Varenius coğrafyayı kozmografyadan ayırarak, coğrafyanın amacını, konusunu ve bölümlerini bilimsel bir mantıkla ortaya koymuştur. Bugün kullandığımız genel/sistemik coğrafya ve özel/bölgesel coğrafya ayrımını Varenius'a borçluyuz. Varenius, 17. yüzyıla kadar olan coğrafyanın çok büyük ölçüde bölgesel tasvire dayalı korografya/koroloji olduğunu belirterek ve bunu eleştirerek, coğrafyanın bir bilim olarak daha çok genel coğrafyaya; yani evrensel teori ve genel ilkelere yönelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Varenius, genel coğrafyanın klasik bilimsel yöntem ve teknikleri; yani matematik ve geometri gibi ölçme, mantıksal nedensellik, kanıta dayalı önermeler kullanmasını önerirken, özel/bölgesel coğrafyanın yöntembilimsel bakımdan gözlem, deneyim ve sezgilere dayanan tasviri bir metodunun olduğunu belirtmektedir. Aslında Varenius, Antik Çağ'ın coğrafyacıları olan Strabon ve Ptolome'den 700 yıl sonra, onların coğrafya anlayışını bilimsel, mantıklı ve tutarlı tek bir çerçeve içine sokarak, modern coğrafya biliminin hem amacını/tanımlarını, hem yöntemini, hem de çalışma konusu ve alt bölümlerini ortaya koymuştur.

Aydınlanma Çağı'nın en önemli filozoflarından olan Kant, coğrafi düşünceye büyük bir katkı yapmıştır. Kant'ın modern coğrafyaya üç yönde katkı yaptığı söylenebilir. Birincisi ve en önemlisi, daha önce de vurgulandığı gibi, mekan kavramını zamanla birlikte, dolayısıyla coğrafya ve tarihi beraber ele alarak, bu iki kavramın herşeyden önce var olduğunu, bir şeyi anlamada mekanın zamanla birlikte temel bir kategori olduğunu ortaya koymasındadır. Bu anlayış bir anlamda mekan ve zamana herşeyin önünde, üstünlük atfederek tarih ve coğrafyayı ayrıcalıklı özel bir bilim yapıyordu. Nitekim Kant'ın bu düşünce biçimi, 20. yüzyılın başında Hartshorne'un fikirlerinin de temellerini sağlamıştır. Kant'ın mutlak mekan anlayışı ile gerçekliğin ancak bütünüün tamamının incelenmesi yoluyla (bütün kendini oluşturan parçalardan daha büyüktür) anlaşılacağı, tek tek parçaların (sistemik/konusal coğrafya) bir bütünü oluşturmayacağı anlayışı, bölgesel coğrafyanın ontolojik ve teorik temellerini atmıştır. İkincisi, Kant'ın formal bir

coğrafya disiplininin henüz olmadığı bir zaman ve yerde bir ilk olan ve halen kullandığımızı çok benzer olacak şekilde coğrafyayı alt tematik dallara ayırmasıdır: Fiziki coğrafya, matematik coğrafya, siyasi coğrafya, ticari coğrafya, ahlak coğrafyası, dinler coğrafyası gibi. Üçüncüsü, Kant'ın tıpkı Varenius gibi coğrafyayı, kozmografya (tüm dünya/evrenin tasviri), korografya (bölgelerin tasviri) ve topografya (yerlerin tasviri) şeklinde ayırarak, coğrafyanın neyi incelediğini ve bu anlamda da sınırlarını ortaya koymasıdır.

Kant, coğrafyaya bir bilim alanı olarak çok güçlü bir teorik arka plan ve varoluş gerekçesi sağlamakla birlikte, disiplinin ampirik ve pratik olarak kendisini göstermesini diğer iki Alman bilim adamı olan Humboldt ve Ritter'e borçluyuz. Bu iki Alman coğrafyacı herkesin ortak kabulü ile modern coğrafyanın esas kurucu babaları olarak bilinirler. Humboldt (1769-1859), modern sistematik coğrafyanın babası, Ritter de (1779-1859) bölgesel coğrafyanın babası olarak kabul edilir. Biyoloji ve jeolojiye ilgi duyan Humboldt, 5 ciltlik *Kosmos* adlı eserinde, aydınlanmanın getirdiği bilimsel bakış açısıyla gezdiği, gördüğü yerleri ilk kez sistematik şekilde fiziksel ve beşeri tasvirini yaparak tüm dünyayı tek bir açıklama biçimine oturtmaya çalışmaktadır. Bu haliyle Humboldt, coğrafyada bilimsel bir yöntem olarak arazi gözlemleri/çalışması ile ölçmenin temel önemli olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık Ritter, coğrafyada insan ve doğanın birliğini, beşeri ve fiziki dünyanın birbirinden ayrılamayacağını vurgulayan bir yaklaşım benimseyerek, coğrafyanın odağına hem doğa ve insan ile onun tarihini hem de bölge kavramını sokuyordu. 1820 yılında Berlin Üniversitesi'nde Dünya'nın ilk coğrafya profesörü olan Ritter, disiplin üzerinde çok güçlü bir etki bırakmıştır. Ritter'e göre, coğrafya insanla dolu yeryüzünün bir bütünlük içinde incelenmesidir ki, bu da ancak tarih ve coğrafyanın biri olmadan diğeri olamayan bir birliktelik içinde, beraber ele alınmasını gerektirir. Kuşkusuz, bu da bizi bölge anlayışına götürür. Gerek Humboldt'un, gerekse de Ritter'in farklı özellikleri ve disipline farklı katkıları olmakla birlikte, birçok ortak noktası da vardır: Örneğin her ikisi de insan ve doğanın nasıl bir bütünlük, birlik içinde ele alınabileceği üzerinde durmuştur. Her iki coğrafyacı da, fiziki ve beşeri dünyanın bölgesel bir perspektifle de ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Her ikisi de coğrafyayı gerçek bir "bilim" ve "çalışma alanı" olarak kurarak, disiplin olma hüviyetine kavuşturmuştur. Böylece erken modern dönemin klasik coğrafyası bir Alman disiplini olarak doğmuştur.

Sonuç olarak, klasik dönemde coğrafya, halen ve büyük ölçüde amatörler ve coğrafya ilgi duyan diğer bilim alanlarında çalışan kişiler tarafından yapılmakla birlikte, aynı zamanda bu dönemde ilk kez kendisini bizzat coğrafyacı olarak da adlandıran profesyoneller tarafından yapılmaya başlanmıştır.

Modern dönemde akademik bir üniversite disiplini olarak coğrafya kendisini bağımsız bir bilim olarak nasıl konumlandırıyordu? Bu bağlamda, bu dönemdeki çalışmalar ne türlü bir arka plana dayanıyor, ne türlü problemleri çözmeye çalışıyordu?

Modern Coğrafya dönemi, hiç kuşkusuz 1874 yılında Almanya'nın büyük üniversitelerinde ilk resmi coğrafya bölümlerinin açılması ile başlamaktadır. Her ne kadar Ritter 1820 yılında Berlin Üniversitesi'nde ilk coğrafya profesörü olmuşsa da, bu kurumsal değil, kişisel bir kadro idi. Nitekim Ritter'in 1859'da ölümüyle birlikte kadrosu da ortadan kalmıştır. Yine aynı şekilde, coğrafya üniversitelerde kurulmadan önce, 19. yüzyılın ilk yarısında, 1820-1850 arasında tüm büyük Avrupa kentlerinde ve A.B.D.'de coğrafya dernekleri örgütlenmişti. Gerçekten de, 1885 yılına gelindiğinde dünyada 50.000 fazla üyesi olan yaklaşık 100 coğrafya derneği faaliyet gösteriyordu. Ancak coğrafya derneklerinin bu muazzam sayısı ve büyüklüğe rağmen, aynı zaman diliminde tüm dünyada ancak 20 üniversitede 20 civarında coğrafya profesörü vardı. Bunun anlamı, coğrafya dernekleri, esas olarak akademik amaçlar ve kaygılarla değil, tamamen 19. yüzyılın başında coğrafi keşifler ve "bilimsel" araştırmalar yapmak için bir araya gelen meraklı kişiler, kâşifler ve bilim adamları tarafından, keşiflerin kurumsal bir yapı içinde yapılmasına hizmet etmek amacıyla ortaya çıkmıştı. Yani derneklerin temel hedefi, Avrupalıların emperyal amaçlı ticari ve askeri yayılmasına öncülük etmek, bunun için lojistik destek (dergi, bülten ve kitap çıkarma, harita ve fotoğraf sağlama, toplantı yapma) sağlamak ve söz konusu emperyal ve kolonyal genişlemeyi meşru kılacak bilimsel bilgi ve desteği mümkün kılmaktı. 19. yüzyılın sonlarında coğrafya belki de hiç olmadığı kadar gözde ve revaçta bir disiplin olmuştu. Özellikle 1870 sonrası kolonyal genişleme, bilhassa da Afrika'nın iç bölgelerinin keşfedilmesi coğrafyanın çok önemli bir bilim haline gelmesini sağlamıştır. Heffernan'ın deyişiyle bu dönemde coğrafya "tartışmasız tüm emperyal bilimlerin kraliçesi olmuştur". 19. yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaşan bu coğrafya dernekleri, devlet/kraliyet tarafından desteklenmiş ve ayrıca tüccarlar, diplomatlar, askerler tarafından da finanse edilmiştir. Özetle, 19. yüzyılda kurulan bu coğrafya dernekleri, coğrafyanın akademik bir bilim olarak kurulması ve gelişmesine değil, esas olarak birçok farklı disiplinden gelen bilimsel kâşiflerin veri toplamasına ve devletlerin emperyal çıkarlarına hizmet etmesine yol açmıştır. Ancak 20. yüzyılın başından itibaren söz konusu dernekler daha akademik bir yapıya ve amaca kavuşmuştur.

Coğrafya dernekleri, haklı olarak sömürgeciliğe hizmet etmekle suçlanmışlardır. Ancak, söz konusu derneklerin iki alanda coğrafyanın gelişimine önemli katkıları olmuştur. İlki, dernekler sponsor olduğu ve bizzat yürüttüğü bilimsel keşifler yoluyla 19. yüzyılda henüz çoğu bilinmeyen yerler hakkında yeni ansiklopedik bilginin toplanmasını sağlamıştır. İkincisi ise, dernekler hem üniversitelerde hem de okullarda coğrafyanın okutulması, müfredata konulması ve eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası yapılması konusunda başarılı bir lobicilik yapmışlardır.

Modern dönemde bir bilim olarak coğrafya üniversitelerde kurulmuş, böylece kurumsallaşma yolunda büyük bir ilerleme kaydetmiş ve coğrafya profesyoneller tarafından yapılan bir iş haline gelmiştir. Ayrıca sömürgecilikteki etkin hizmeti ve okullarda okutulmaya başlanması toplumsal düzlemde coğrafyaya önemli bir popülerlik de kazandırmıştır.

Coğrafyanın bu dönemdeki imajı, kozmografya ile ilgili tüm konuları kapsayan bir disiplin şeklinde idi ki, bu, analitik doğa bilimlerinin geliştiği, bilimde uzmanlaşmanın arttığı, nomotetik genelleştirme anlayışının bilimde esas kabul edildiği bir dönemde, bilim sistematiği içinde coğrafyaya yer olmadığı ve zaten diğer bilimlerin, özellikle de jeoloji ve tarihin, coğrafyanın yaptığı işi kapsadığı yönünde bir eğilim ortaya çıkarıyordu. Dolayısıyla coğrafya üniversitede yer almıştı ancak kendisine ayırt edici, özgün, bilimsel ve diğerlerinin yapmadığı bir işi yapan bir alan açmak durumundaydı. Yani, coğrafya, hem bilimler içinde kendisini var edecek, komşu bilimlerden açıkça ayıracak özgün bir alan yaratmalı hem de mevcut algıyı değiştirecek bir kimlik inşa etmeliydi. Bu bakımdan, “yeni” bir coğrafyaya veya coğrafi yaklaşıma, düşünceye ihtiyaç vardı. İşte bu “yeni” coğrafya, bir yandan Humboldt ve Ritter’in, diğer yandan da Darwin’in evrim teorisi ve onun uzantısı olan Lamark’ın düşünceleri üzerine yükseliyordu.

Darwin’in evrim teorisi, tüm bilimi ve bilimsel anlayışı etkilediği gibi coğrafyayı da etkiledi. Antik çağdan 19. yüzyıla kadar coğrafya teorik olarak tutarlı, bütünlüklü bir disiplin kimliği oluşturamamıştır. Coğrafya ister genel olsun (kozmozğrafya), ister özel olsun (korografya), dünyanın içinde ve dışında olan herşeyi kapsayan, çok geniş ve çeşitli mevzuları ele alan bir disiplin görünümünde idi. Evrim teorisi, coğrafyaya hem bilimsellik katacak hem de disiplin kimliğini sürdürecektir teorik bir bütünlük sağlayacak yegâne unsur olarak görülmüştür. Bu teori, 19. yüzyılın sonunda en güçlü teori durumundaydı. Coğrafyacılara evrim teorisi yoluyla doğa ve insanı tek bir teorik şemsiye altında tutacak şekilde kavramsallaştırabilirlerdi. Darwin’in “doğal seçim”, yani en iyinin hayatta kalması düşüncesi, sadece doğa bilimleri içinde değil, Sosyal Darwinizm adıyla sosyal bilimlere de transfer edilmiş ve böylece toplumsal yaşamın kendisi ve toplumdaki farklılıkların açıklanmasında en güçlü entelektüel temel oluşturmuştur. Öte yandan Lamark’ın evrim görüşü ise, esasında çevre şartlarının türleri etkilediği ve her türün de içgüdüsel olarak çevrede meydana gelen değişikliklere yanıt verebilmek için kendisini çevresel şartlara ve gereksinimlere uydurduğu ve böylece yaşamın çevreye uyumla mümkün olduğu şeklindedir. Ayrıca neo-Lamarcklılar, çevrenin doğal değişim üzerinde doğrudan rol oynadığını belirtmişlerdir. Bu görüş, insan ve çevre arasındaki ilişkiye teorik bir çerçeve bulmak isteyen coğrafyacılara için çok çekici olmuştur.

Darwin’in evrim hakkındaki fikirleri, coğrafyaya çok çabuk nüfuz etmiş ve bu fikirler hem fiziki coğrafya hem de beşeri coğrafyada yaygın olarak kullanılmıştır. Darwin’in evrim düşüncesi, coğrafyada iki alanın gelişiminde çok etkili olmuştur: Bunlar beşeri coğrafya içinde jeopolitiğin gelişmesi ve fiziki coğrafya içinde de jeomorfolojinin kurulmasıdır.

Beşeri coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Alman coğrafyacı Ratzel (1844-1904), geliştirdiği “*Lebensraum*”, yani “yaşam alanı” kavramıyla devletlerin doğal olarak büyümek, gelişmek, varlıklarını sürdürmek için yeterli hayat alanına sahip olmaları gerektiğini belirtir. Ratzel, tıpkı Darwin’in canlı türlerinin hayatta kalmak için mücadele etmesi gibi, devletlerin de “mekan” ya da “alan” için mücadele etmesi ve böylece hayatta kalmasının mümkün olduğunu söyleyerek, başarılı ve güçlü ancak sınırlı alanı olan devletlerin hayat alanlarını korumak ve yaşam alanı genişletmek için “mekân darlığı” ortaya çıktığında topraklarını genişletmesi gerektiğini, bunun doğal bir evrimsel varoluş süreci olduğunu vurgulamıştır. Ratzel’in Ritter ve Darwin’den esinlenerek ortaya koyduğu bu jeopolitik yaklaşımın emperyalizmin ve yayılmacılığın meşrulaştırılmasına hizmet ettiği açıktır.

Modern dönemde coğrafya sadece Ratzel’in Hitler’e esin kaynağı olan yaşam alanı teorisiyle Alman devletine hizmet etmemiş, aynı zamanda bu dönemde İngiliz coğrafyacı Mackinder “kara hâkimiyet teorisi” ile benzer düşünceleri dile getirerek İngiliz imparatorluğunun yayılmacılığına ve nasıl ayakta kalması gerektiğine dair önerilerle yol gösterici bir rol oynamıştır. Öte yandan Amerikalı coğrafyacı Bowman, Semple ve Davis ile Fransa’da başta de la Blache olmak üzere birkaç coğrafyacı I. Dünya Savaşı sırasında söz konusu ülkelerin başkanlarına danışmanlık yapmıştır. Böylece coğrafya Strabon’dan beri gelen geleneğini bir kez daha ama şiddetli biçimde modern dönemde de sürdürerek, savaşın hizmetinde yer almış, ancak bu sefer sömürgeciliği meşru göstermek için kendisini bir araç olarak kullanarak “*sabıkalı bir bilim*” olarak adlandırılmayı hak etmiştir.

Coğrafyanın modern döneminde ortaya çıkan farklı yaklaşımlar, coğrafi düşünce geleneği için 2 farklı gelenek şeklinde de ifade edilebilir: “İnsan-çevre geleneği” olarak çevresel determinizm ve olasılıkçılık yaklaşımları ile peyzaj coğrafyasını da içerek şekilde “bölgesel gelenek”. 1900’lerden 1930’lara kadar coğrafya, insan ve çevre ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. İster Davis ve Semple tarafından savunulan çevrenin etkisi ve belirleyiciliği görüşü olsun, ister Barrows’un isteğe bağlı seçimler ve insan ekolojisi görüşü olsun, hepsi özünde insan ve fiziki çevre ilişkisini çalışmışlar; ancak, bu gelenek içindeki vurgu katı bir biçimde fiziki-biyolojik çevrenin sadece arazi yapısı, bitki örtüsü ve iklim gibi elemanlarını içeren dar bir çerçeveye oturtulması şeklinde olmuştur. Diğer gelenek ise, peyzaj coğrafyasını içeren bölgeselcilik; yani, bölgesel gelenektir. Çok farklı olgu ve olayları sentez etme fikri nedeniyle bütüncül görüş olarak da anılan bu yaklaşımda, coğrafyacılar, çok farklı bölgelerin var olan fiziki, beşeri ve ekonomik özelliklerini karşılaştırarak alansal farklılıkları ortaya koyma ve birbirinden çok farklı görünen olay ve olguları birbiriyle ilişkilendirerek; yani, bunları sentez ederek bütüncül toplu bir görüş elde etmeye girişmişlerdir. Bu yaklaşım esas olarak 1900’lerin başında Fransa’da Vidal’dan kaynağını almış; ancak, Almanya’da Hettner’in çalışmasını takiben, 1939’da ünlü çalışmasıyla Hartshorne’dan sonra Amerika’da zirve yapmıştır.

Modern coğrafya dönemi hangi yaklaşımlarla karakterize oluyordu? Bu yaklaşımlardan ve birbirleri arasındaki farklardan söz edebilir misiniz?

Modern dönemde coğrafi düşüncede temel olarak etkili olan 3 farklı yaklaşım bulunmaktadır: Bunlar; sırasıyla *keşif ve araştırma yaklaşımı*, *çevresel determinizm* ve *olasılıkçılık*, *peyzaj okulu* ve *bölgeselcilik* yaklaşımı şeklinde sıralanabilir.

Bunlardan birincisi bilimsel *keşif ve araştırma* yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, coğrafyanın klasik döneminden modern dönemine transfer olmuş olan bir yaklaşımdır ve 19. yüzyıl coğrafyasının pratiğini yansıtmaktadır. Keşif ve araştırma yaklaşımının hakim olduğu coğrafya pratiğinin en temel özelliği, Yer’in bilinmeyen kısımlarına ait bilgilerin toplanması ve sınıflandırılmasıdır. Bu pratik, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaşan coğrafya dernekleri tarafından desteklenmiş ve ayrıca finanse edilmiştir. Özellikle Avrupalı coğrafyacılar tarafından düzenlenen büyük ölçekli seyahatler ve yapılan araştırmalarla haritalama çalışmaları başta olmak üzere yerşekillerinin, iklimin, vejetasyonun ve yeryüzündeki diğer fenomenlerin tanımlanması ve sınıflandırması gerçekleştirilmiştir. 20. yüzyılın başında zayıflamaya başlayan bu yaklaşım yakından incelendiğinde, yaklaşımın gözlemleri önceleyen teorik bir bakış açısından yoksun olduğu, empirik bir metodolojiye sahip olduğu ve de ansiklopedik bilgi toplama ile kolonyal genişleme eğilimleriyle karakterize olduğu ortaya çıkmaktadır.

Modern coğrafyaya damgasını vuran ikinci yaklaşım *çevresel determinizm* ile *olasılıkçılıktır*. Bu iki yaklaşım, coğrafi düşüncedeki temel bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Çünkü, ilk defa bu yaklaşımlarla, fiziksel-sosyal olgu ve olaylar teorik bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teorik bakış açısının kilit noktası fiziki çevrenin belirleyiciliğidir. Birbirinden farklı fiziksel ortamların yeryüzündeki varlığına yine birbirinden farklı insan yaşayışının eşlik etmesi, çevresel determinizm yaklaşımında, insan yaşayışının fiziksel ortamın (iklim, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü vb.) kontrolünde ve belirleyiciliğinde gerçekleştiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu yaklaşımın modern coğrafyadaki hakimiyetinde Darwin’in 1859’da ortaya koyduğu evrim kuramının çok önemli bir etkisi vardır. Darwin’in evrim hakkındaki fikirleri, coğrafyaya çok çabuk nüfuz etmiş ve bu fikirler hem fiziki coğrafya hem de beşeri coğrafyada yaygın olarak kullanılmıştır. Evrim teorisinin fiziki coğrafya üzerindeki en önemli etkisi *zamana bağlı olarak değişim* konseptidir ve en iyi karşılığını jeomorfolojinin kurucusu olarak da bilinen ünlü Amerikan coğrafyacı Davis’in yeryüzü şekillerini evrimsel bir çerçevede ele aldığı *“aşınım döngüsü”* teorisinde bulmaktadır. Buna benzer bir etki biyocoğrafyada da görülmektedir; bitki topluluklarının erişebileceği başarılı son evre, yani *“klimatik klimaks”* konseptini öne süren Clements de, Davis’in jeomorfolojide yarattığı etkiyi biyocoğrafyada gerçekleştirmiştir. Beşeri coğrafyada ise, toplumların yaşayışı, özellikleri, başarıları, gelişmişlikleri, tarihsellikleri gibi pek çok toplumsal olgu ve olay, fiziki çevredeki farklılaşmanın neticesi olarak yorumlanmıştır. Davis’in sözleriyle “fiziksel ortam kontrol edici bir etki, insan yaşayışı ise uyum sağlayıcı bir tepkidir”. Çevresel determinizme bir tepki olarak ortaya çıkan olasılıkçılıkta ise, insan, fiziki çevreye pasif bir şekilde tepki veren bir unsur değil, seçim yapabilen aktif bir aktör olarak görülür. Fransız tarihçi Febvre’in düşüncelerinden esinlenen Fransız coğrafyacılarının öne sürdüğü olasılıkçı açıklama modeli, fiziki çevrenin sınırlayıcı etkisi altında insanın kendi sosyo-kültürel pozisyonuna en iyi uyan alternatifi seçebildiğini önermektedir.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında coğrafya düşüncesinin merkezinde yer alan en önemli noktalardan biri, insan-çevre ilişkisinin coğrafyacılar tarafından nasıl ele alınacağı meseledir. Coğrafya, Darwin’in etkisiyle bilimsel yöntemi esas alan ve doğanın yasalarını keşfetmeye çalışan bir çaba için-

deydi. Darwin'in "doğal seçim" konsepti, Ratzel'e göre coğrafyaya, özellikle de beşeri coğrafyaya pekala uygulanabilirdi. Ratzel'ün beşeri coğrafya (*Anthropogeographie*) kitabında insanlığın doğanın yasalarına göre yaşadığını vurgulayarak, insan faaliyetlerinin çok büyük ölçüde fiziki çevre şartları tarafından belirlendiğini ileri sürmüştü. Bu haliyle Ratzel çevresel determinist düşüncenin temellerini atan kişiydi. Onun öğrencisi olan Amerikalı coğrafyacı Semple, Ratzel'in düşüncesini daha da ileri götürerek, "insanın yeryüzünün bir ürünü olduğu, yeryüzünün insanın canına, kanına, aklına ve ruhuna girdiği", dolayısıyla fiziki çevrenin insanın karakterini, kültürünü, yaşam biçimini; hatta sosyal ve ekonomik bakımdan gelişimini belirlediğini ileri sürerek çevresel determinist bir yaklaşımı açık bir biçimde coğrafi düşüncenin merkezine koymuştur. Çevresel determinist düşüncüyü savunan diğer önemli coğrafyacı olan Huntington da, iklimin insan üzerine olan etkisine odaklanmış ve ılıman iklimin olduğu bölgelerdeki beyazların hem güçlü ve cesur hem de yetenekli olduğunu; buna karşın tropikal bölgede yaşayan yerlilerin yavaş, saf ve yeteksiz olduğunu ileri sürmüştür. Çevresel determinist düşüncenin diğer önemli bir düşünürü olan Taylor ise, doğanın mutlak egemen olduğunu, insanın bu güç karşısında pasif bir izleyici olduğunu ve bu yüzden doğa tarafından belirlenen kaderin izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Çevresel determinist düşünce özellikle Amerikan coğrafyasında 1911'den 1930'lara kadar çok etkili bir yaklaşım olmuş ve coğrafya pratiğini belirlemiştir.

Çevresel determinizm düşüncesi aşırı genellemeci yaklaşımı, insanı hiçe sayan ve varoluş nedenini fiziki çevre faktörlerine ve iklimin kontrolüne bağlayan düşüncesi ile aynı zamanda ırkçılığa ve emperyalizme bilimsel bir kılıf da hazırlıyordu. Çevresel determinizmin salt bir bilimsel düşünce olmaktan çıkıp ırkçılık, emperyalizm ve hegemonya gibi ülkelerin ve insanların kaderini belirleyen hakim bir düşünce durumuna gelmesi ve coğrafyanın bu faaliyetlerin meşrulaştırılması sürecinde bilimsel bir şemsiye sağlaması, bu fikirleri reddeden akademik camia içinde coğrafyaya olan saygının azalmasına yol açtı. Ayrıca bu, disiplin içinde çevresel deterministlere karşı büyük bir karşı çıkış da başlattı.

Çevresel determinizme bir tepki olarak ortaya çıkan *olasılıkçılık* ise, insan, fiziki çevreye pasif bir şekilde tepki veren bir unsur değil, seçim yapabilen aktif bir aktör olarak görülür. Fransız tarihçi Febvre'in determinist yaklaşımda olduğu gibi "zorunluluklar yoktur, sadece olasılıklar vardır" düşüncelerinden esinlenen Fransız coğrafyacıların (De la Blache ve Brunhes) öne sürdükleri olasılıkçı açıklama modeli, fiziki çevrenin sınırlayıcı etkisi altında insanın kendi sosyo-kültürel pozisyonuna en iyi uyan alternatifi seçebildiğini önermektedir. Olasılıkçı yaklaşımın temel argümanlarına baktığımızda, doğal faktörler insan faaliyetleri üzerinde etkilidir; ancak, belirleyici değildir. Öyle ki, bu düşüncenin önemli temsilcilerinden ünlü Fransız coğrafyacı Brunhes "fiziki coğrafya olmadan gerçek bir beşeri coğrafya var olamaz" diyerek halen örtük olarak doğal çevrenin belirleyiciliğini ima ediyordu. Nitekim benzer bir fikir ABD'de de çevresel determinizme karşı olasılıkçılık yaklaşımını savunan Sauer ve Bowman tarafından da, fiziki coğrafyanın insan faaliyetlerinin temelinde yattığı dile getirilerek savunuluyordu. Olasılıkçılık, coğrafya içinde kendi başına çok etkili olmuş bir düşünce olmayıp, daha çok Vidal'in çevresel determinizm eleştirisi olarak ortaya çıkmış ve esasında da Vidal'in bölgeselcilik düşüncesinin temelini oluşturmuştur.

Modern coğrafyayı karakterize eden üçüncü ve son yaklaşım ise *bölgeselcilik*, bir başka ifadeyle *bölgesel coğrafya* yaklaşımıdır. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çok güçlü bir biçimde coğrafyayı etkileyen ve hatta onu yönlendiren bir yaklaşım olan bölgeselcilik coğrafyadaki genelleştirmenin ikinci şeklidir. Coğrafyadaki ilk teorik çerçeve olan çevresel determinizm, bölgeselci yaklaşımın içerisinde de yer bulmuştur; ancak, çevresel determinizm *nomotetik* bir anlayışa dayanırken, bölgeselcilik *idiografik* bir anlayışa dayanmaktadır. Bu yüzden, bölgeselci anlayışın çevresel belirlenimciliği, yerele ilişkin olayların ilişkiselliğinde kendisini göstermektedir. Empirik bir metodolojiye dayanan bu yaklaşımda, belirli fenomenlerin yeryüzündeki dağılışının üst üste bindiği/çakıştığı ve böylelikle de bu çakışma alanlarının (bölgelerin) belirli, ayırt edici, kendine has bir karakter oluşturduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, bölgeselci yaklaşıma sahip coğrafya, fiziksel ve sosyal olgu-olayların alansal olarak farklılaşmasını tespit eden; mekanı bölgelere ayıran ve her bölgenin karakteristiğine ilişkin idiografik bilgi üreten bir bilim olarak kendisini konumlandırmış; hatta bu özelliğinin, kendisini diğer tüm bilimlerden ayırt edici kıldığını iddia etmiştir. Dolayısıyla, bölgeselci yaklaşımın temel amacı, bölgelerin nasıl eşsiz ve birbirinden farklı bir yer olduğunu göstererek bölgelerin sınırlarını çizmek ve her bölgeyi karakterize eden fiziki ve beşeri fenomenleri birbirine entegre ederek bir senteze ulaşmaktır. Bölgeselci yaklaşım, bu türlü bir senteze ulaşmak için yerele ilişkin çok detay bilgilerin varlığına gereksinim duyar ki, bu türden bilgi, belirli bir uzmanlık konusunun mekansal olarak derinlemesine incelenmesiyle uğraşan sistematik coğrafya çalışmaları ile mümkündür.

1920'li yıllarda çevresel determinizme tepki olarak doğan bu bölgesel yaklaşım, 1950'li yıllara kadar ABD'de de, 1960'lara kadar İngiltere'de, 1970'lere kadar Almanya'da ve 1980'lere kadar da Fransa'da hakim paradigma olmuştur. Gerçekten de bölgesel coğrafya yaklaşımı bilhassa Fransa ve Almanya'da coğrafyanın özü olarak kabul edilmiştir. Özellikle Fransız bölgesel coğrafya ekolü, bilimsel yöntem ve

yaklaşım bakımından ünlü monografik etütleri ile dünyada çok uzun süre ana coğrafi düşünme biçimi ve uygulama modeli olarak yer etmiştir. Bu yaklaşıma göre her bölge farklı ve özel karaktere sahip olup kendi içerisinde “biriricik”tir. Belirli bir yerdeki fiziki ve beşeri olguları üst üste binen bir tabaka şeklinde tasvir edip senteze erişen bölgesel monografya/etüt çalışmaları, Fransa’da Vidal, Almanya’da Hettner ve Amerika’da da Hartshorne’un çalışmaları tarafından güçlü biçimde savunulmuştur.

Söyleşinin başında 1950 sonrası coğrafyanın çağdaş döneme girdiğini belirttiniz. Neden Modern coğrafya dönemi kapandı? Çağdaş coğrafyayı modern coğrafyadan ayırt eden şey nedir?

Çağdaş dönemi modern dönemden ayırt eden şey, çağdaş dönemde ortaya çıkan coğrafi düşünce ve pratiklerin Batı dünyasında halen geçerli bir durum olması ve pratik edilmesidir. Her ne kadar modern dönemden kalma yaklaşımlar olan çevresel determinizm ve bölgeselcilik, hemen tümüyle yok olmamış olsa da, günümüz Batı coğrafya düşüncesi ve pratiğinde kendisine hiç bir şekilde yer bulamaz. Bu nedenle çağdaş dönem demek aslında, günümüzde düşünülen ve yapılan coğrafya demektir.

Modern coğrafyadan çağdaş coğrafyaya geçiş süreci aslında oldukça sancılı ve devrimsel bir şekilde yaşanmıştır. Coğrafyanın modern dönemden çağdaş döneme geçişini hazırlayan iki önemli olgu ve olay söz konusudur. Bunlardan ilki bilimsel bunalım, diğeri de bununla ilişkili olarak bağlamsal ve tarihsel koşulların getirdiği sorundur. Bilimsel bunalım ele alındığında, 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle de 1925-1950 döneminde, Batı dünyasında egemen olan bölgeselcilik yaklaşımı/ritüeli 1950’li yıllara gelindiğinde birçok noktadan eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden ilki, istisnacı olması nedeniyle genelleştirilemez olması, bu nedenle de bilimsel kabul edilmemesidir. İkincisi, açıklayıcı değil, tasvirî olması ki; bu anlamda herhangi bir kurama dayanmaması, yani teoriz bir yaklaşım olması şeklindedir. Üçüncüsü, durağan yapıdaki kırsal, tarımsal yapısı olan bir toplumsal dünyayı açıklayabilmesi; oysa dünyanın değişmesi ve insanların önemli bir bölümün oldukça dinamik olan kentsel alanlarda yaşaması; ancak, bu yaklaşımın bu dünyaya dair bir açıklama sunamamasıdır. Dördüncüsü ise, problem/tema odaklı değil, yer/bölge/peyzajda olanın ele alınıp sosyal olgu ve olayların özel olarak çalışılmıyor olmasıdır. Bölgesel coğrafyanın arkaik karakteri, aşırı tasvirî metodu, katalogcu, olgular toplanan ve listelenen yapısı hiç kuşkusuz coğrafya içinde güçlü bir ampirizm geleneğinin oluşmasına imkan vermişti; ancak, coğrafyayı zamanın anlayışına uygun bir “bilim” haline getirmemişti.

Bu paradigmatik yetersizlik sorunu ile ilişkili olan diğer bir sorun ise, Amerika’da II. Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan bağlamsal ve tarihsel koşullardır. Bu çerçevede yaşanan en önemli olay, 1948 yılında Harvard Üniversitesi coğrafya bölümünün, “coğrafya, bir bilim değildir, bilimsel bakımdan yetersizdir ve bu nedenle de üniversite disiplini olamaz” gerekçesiyle kapatılmasıdır. Bu olay Amerikan coğrafyasında çok derin bir etki ve tartışma yaratarak mevcut coğrafya anlayışının sorgulanmasına yol açtı. 1950’lerin başında Amerika’da dönemin coğrafyası, bölgesel coğrafya idi ve bu yaklaşım tekil, eşsiz, özel olan şeylere sabitlenmiş bir bilimdi; oysa, zamanın bilim anlayışına göre bilim, her yer geçerli veya genel geçer olan bilimsel yasalar/kurallar keşfetmeliydi. Coğrafya bunu yapmadığı için bilim olarak kabul edilemezdi. Ayrıca 1950’lerin dünyası kentleşmiş ve karmaşıklaşmış bir toplum ve dünya idi. Kırsal ve tarımsal bir yaşam biçimini ele alan bölgesel yaklaşım, bu kentleşmiş, dinamik, birçok sosyal sorunu olan yeni dünyada çözüm üretmiyor, pratik olarak işe yaramıyordu. Özellikle Amerika ve İngiltere’deki genç coğrafyacılar bu nedenle daha sistematik, daha bilimsel bir coğrafya inşa etme isteğindediler. İşte 1950’lerde ve 1960’larda bölgesel yaklaşıma alternatif olarak geliştirilen ve coğrafyayı “gerçek bir bilim” yapmayı hedefleyen, doğanın ve toplumun mekânsal yasa ve modellerini inşa etmeyi amaçlayan yeni coğrafya anlayışına kantitatif coğrafya adı verildi. İşte, 1950 sonrası ortaya çıkan bu kantitatif devrimle coğrafya çağdaş dönemine girmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan kantitatif devrimle coğrafyanın çağdaş dönemine girdiğini belirttiniz. Nedir kantitatif devrim? Coğrafyayı nasıl etkilemiştir?

II. Dünya Savaşı sonrası tüm bilim alanlarında güçlenmeye başlayan pozitivizmin, genel ve evrensel arayan, açıklamaya dayalı bakış açısı karşısında, coğrafyanın eski idiografik yönelimi koruması zorlaşmış ve sonuçta *nomotetik* (yasa koyucu) yönelim coğrafyada kabul görmüştür. Bu yöntemde yerler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlikler bulunmaya ve bundan da genel, hatta evrensel kurallar/yasalar üretilmeye çalışılmaktadır. Bu pozitivist nomotetik yaklaşımda coğrafyanın tümevarım ve tümdengelim yöntemini kullanarak evrensel mekansal yasaları bulmakla ilgilenmesi, böylece de istisnacı değil, gerçek bir bilim haline gelmesi amaçlanmıştır.

Pozitivizmin coğrafyaya girişi ile ilgili çok kesin bir tarih bulunmasa da, çoğu coğrafyacı Schaefer’in 1953’teki ünlü makalesi ile bu akımın coğrafyaya girdiğini kabul etmektedir. Bu yaklaşım ilk etkisini

1950'lerde Kuzey Amerika'daki Washington, Wisconsin, Iowa, Chicago, Northwestern ve Toronto (Kanada) üniversitelerinde çalışan coğrafyacıların (Garrison, McCarty, Ullman, Berry, Robinson, Morrill, Bunge, Getis vb.) çalışmalarıyla göstermiştir. 1960'ların ortalarına ve sonlarına doğru bu gelişmeler Haggett ve Chorley'in Cambridge ve Bristol üniversitelerinde yaptıkları etkili yayınlar ile İngiltere'ye de yayılmaya başlamıştır. Kıta Avrupası'nda ise, güçlü klasik coğrafi geleneğinin yerleştiği Alman ve Fransız üniversitelerinde bu yeni yaklaşım 1950-60'larda şiddetle ret edilirken, İsveç'li coğrafyacılar Lund Üniversitesi'nde yaptıkları çalışmalarla 1950'lerden itibaren yeni akıma önemli katkı sağlamışlardır.

Bu dönemde birçok araştırma (özellikle ekonomik coğrafya, ulaşım coğrafyası ve şehir coğrafyası ile ilgili) pozitivist bilimin ilkeleri doğrultusunda yapılırken, bazı araştırmalar (özellikle bölgesel, tarihi ve kültürel coğrafya ile ilgili) eski ampirist-idiografik geleneğin yolunu sürdürmüştür. Hem fiziki hem de beşeri coğrafyacılar tarafından benimsenen bu *yeni (pozitivist) coğrafya*, insanların yeryüzünü nasıl organize ettikleri ve kullandıklarını tanımlamak için kurallar bulmaya, yasalar koymaya, teoriler inşa etmeye girişerek, coğrafyayı hem akademik hem de sosyal bakımdan saygıdeğer, işe yarayan (uygulanabilen) *gerçek bir bilim* yapmaya çalışıyordu. Pozitivist bilimsel yöntemi benimseyen bu coğrafyacılar, araştırmalarını istatistiksel test, matematiksel model veya daha geniş anlamda kantitatif teknikler kullanarak yaptıklarından dolayı kendilerini kantitatif coğrafyacılar olarak da adlandırmaktaydılar. Nitekim Kanada'lı coğrafyacı Burton, coğrafyada meydana gelen bu değişime *kantitatif devrim* adını vererek coğrafyada yeni bir dönemin açıldığını belirtiyordu.

Pozitivist mekansal bilimin en temel özelliklerinden biri de, coğrafi yasa ve teorileri inşa etmek amacıyla *kantitatif yöntemleri* çok yoğun şekilde kullanmasıdır. Coğrafyada kantitatif tekniklerin kullanımı iki şekilde gelişme göstermiştir. İlki, ampirik verilerin hipotezleri test etmesi şeklinde tümevarımsal yolu kullanan *istatistiksel metotlardan* oluşmaktadır. İkincisi, bir takım soyut varsayımlardan çıkarsanan formal modellerin tümdengelimsel muhakeme yoluyla türetilmesi şeklinde kullanılan *matematiksel modelleme* yöntemidir. Coğrafyada istatistiksel ve matematiksel metotların kullanımı ilk kez 1950'li yılların ortalarında başlamış, 1960 ve 1970'lerde pozitivist-kantitatif coğrafya ile birlikte zirveye ulaşmıştır. Bu bakımdan bu teknikler günümüz coğrafyasında halen etkin olarak kullanılmaktadır.

Pozitivist bilimsel yöntemi benimseyen coğrafyacılar, Alman iktisatçı ve coğrafyacılarının (von Thünen, Weber, Lösch, Christaller) çalışmalarından yararlanarak bu dönemde çok sayıda teori ve model ortaya koymuş olup, bu teori ve modeller halen beşeri coğrafyanın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu temel teori ve modelleri şöyle sıralayabiliriz: Lokasyon teorisi (endüstriyel lokasyon teorisi, tarımsal lokasyon teorisi), merkezi yer teorisi, graviti ve entropi modeli, mekansal yayılma modeli, şehir içi arazi kullanım modeli (Alonso modeli), şehir sistemleri, şehirsal mekansal organizasyon modeli (zonal models), şehirsal sosyal alan modelleri, ağ ve grafik teorisi, ulaşım modeli vb.

Kantitatif devrimin coğrafya bilimi üzerindeki etkisini gerçekten muazzam olmuştur. Nitekim Slocum tarafından 1990 yılında yapılan bir araştırmada bu etki ampirik kanıtları ile çok iyi gösterilmektedir. Slocum'un, 14 en önemli bilimsel akademik coğrafya dergisini incelediği bu araştırmaya göre, 1956 yılında yayımlanan fiziki coğrafya makalelerinin hiçbirisi kantitatif yöntem kullanmayıp, beşeri coğrafya makalelerinin ise sadece %3.5'i kantitatif yöntem kullanırken, kantitatif yöntemleri kullanma oranı 1986'da fiziki coğrafya makalelerinde %65'e, beşeri coğrafya makalelerinde ise %50'ye yükselmiştir. Gerçekten de kantitatif devrimle birlikte fiziki coğrafya neredeyse tümüyle pozitivist paradigmanın etkisi altında kalarak gelişimini sürdürmüştür. Beşeri coğrafyada kantitatif-pozitivist yaklaşımın etkisi ise halen önemli ölçüde devam etmektedir. Gerçekten de pozitivist coğrafyaya yapılan tüm eleştirilere rağmen, günümüzde halen çok sayıda araştırmacının kantitatif mekansal bilim paradigmasını kullandığı görülmektedir. Çok genel bir tespitle eğer bir coğrafyacı teori ve modellerden konuşuyorsa, kurduğu hipotezleri istatistiksel olarak test ediyorsa ve coğrafya biliminin topluma faydalı, uygulanabilir, somut sonuçlar üretmesi gerektiğini ifade ediyorsa, bu tür coğrafyacılar pozitivist kantitatif coğrafyacılarıdır. Sonuç olarak, çok sayıda coğrafyacı 1950-1960'larda (şüphesiz daha sonrada) pozitivist kantitatif bilimsel yöntemi kabul ederek coğrafyayı tasviri-idiografik bir bilimden yasa-kural koyan, model ve teoriler oluşturup bunları istatistiksel olarak test eden, açıklamalı ampirik-analitik bir mekan bilimi haline getirmiştir.

Pozitivist coğrafya anlayışından sonra hem fiziki coğrafya hem de beşeri coğrafya pratiği ne türlü bir değişim göstermiştir? Coğrafi düşüncedeki bu çağdaş yönelimlerden kısaca bahsedermisiniz?

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan kantitatif devrimle kabuk değiştirmeye başlayan ve *çağdaş dönemine* giren coğrafya, 1970'li yıllarda küresel ölçekte yaşanan toplumsal değişim (yoksulluk, insan hakları, çevresel problemler, cinsiyet ve ırklar arası eşitlik arayışı, savaş vb.) nedeniyle sosyo-mekansal süreçleri açıklama bakımından itiraz ve eleştirilere uğramıştır. Pozitivist-kantitatif coğrafya anlayışına

karşı yapılan bu eleştiriler sonrası coğrafya, 1970'lerden itibaren *post-pozitivist* yaklaşımların (Hümanist, Marksist, Feminist, Postmodernist, Postyapısalcı) etkisi altında kalmıştır. Modern dönemdeki tersine, çoğunlukla Anglo-Amerikan okullarından doğan bu yaklaşımlar disiplinin beşeri coğrafya özelinde çok paradigmatlı bir sosyal bilim kimliği, fiziki coğrafya özelinde ise analitik bir doğa bilimi kimliği kazanmasına neden olmuştur. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, bu eleştiriler coğrafya disiplinin çok-yaklaşımli (ya da "paradigmatlı") bir tabiata sahip olmasının miladını oluşturmaktadır. Nitekim 1970'ler itibariyle coğrafyaya insan-merkezli (sosyal-psikoloji kökenli davranışsal coğrafya ve varoluşçuluk-fenomenoloji kaynaklı hümanist coğrafya) ve yapısalcı (Marksist ve feminist) yaklaşımlar nüfuz etmeye başlamıştır. Bu nedenle, pozitivist coğrafyayı sonralayan çağdaş coğrafya pratikleri post-pozitivist coğrafya yaklaşımları olarak ele alınmaktadır. Çağdaş coğrafyayı karakterize eden coğrafya pratikleri temel olarak Anglo-Amerikan coğrafya okullarından doğmuş ve gelişmiştir. Bu bakımdan, modern coğrafyayı domine eden Kıta Avrupası hakimiyeti, çağdaş dönemde yerini Anglo-Amerikan coğrafyasına bırakmıştır. Bu, çağdaş coğrafyanın en öne çıkan özelliklerinden biridir. Dönemin öne çıkan ikinci önemli özelliği, çağdaş coğrafyanın çok-yaklaşımli bir pratik haline gelmesidir. Yani, disiplinin sosyo-mekansal süreçlere yönelimi birbirinden oldukça farklı teorik çerçevelere ve bunlara ilişkin metodolojik uzantılara sahiptir. Üçüncü önemli özellik ise, çağdaş coğrafya döneminde, tarihsel olarak ikili (dual) bir yapıda olan coğrafyanın fiziki coğrafya ve beşeri coğrafya ayaklarının birbiriyle neredeyse temasını kesmesi; fiziki coğrafyanın disiplinde yaşanan nicel devrimle birlikte doğa bilimlerine yaklaşması, beşeri coğrafyanın ise sosyal bilimlere entegre olmasıdır. Çağdaş dönemde coğrafya bilimine gelişimine en büyük katkı, hiç kuşkusuz Amerikan ve İngiliz coğrafyacılarından (Hagerstrand, Christaller, Bunge, Haggett, Harvey, Cox, Relph, Tuan, Massey, Cosgrove, Dicken, Soja, Scott, Storper, Gregory, Barnes, Taylor ve Thrift) gelmiştir. Bu bakımdan, modern coğrafyayı domine eden Almanya ve Fransa kaynaklı Kıta Avrupası hakimiyeti, yerini çağdaş dönemde Anglo-Amerikan coğrafyasına bırakmıştır.